I

Мені було тоді років двадцять п'ять,— почав Н. Н.,— діла давно минулих днів, як бачите. Я тільки що вирвався на волю і поїхав за кордон, не для того, щоб "закінчити моє виховання", як говорилося тоді, а просто мені захотілося подивитись на світ божий. Я був здоровий, молодий, веселий, гроші у мене не переводилися, турботи ще не встигли обсісти,— я жив безжурно, робив, що хотів, процвітав, одне слово. Мені тоді й на думку не спадало, що людина не рослина і процвітати їй довго не можна. Молодість їсть пряники позолочені та й думає, що це і є хліб насущний; а прийде час — і хлібця напросишся. Але говорити про це нема чого.

Я мандрував без всякої мети, без плану; зупинявся скрізь, де мені подобалось, і вирушав негайно далі, тільки-но з'являлося бажання бачити нових людей — саме людей. Мене цікавили виключно самі люди, я ненавидів цікаві пам'ятники, уславлені зібрання; навіть бачити лон-лакея не міг я без почуття туги і злоби; я мало не збожеволів у дрезденському "Грюне Гевьолбе". Природа впливала на мене надзвичайно, але я не любив так званих її красот — дивовижних гір, скель, водоспадів; я не любив, щоб вона нав'язувалася мені, щоб вона мені заважала. Зате обличчя, живі, людські обличчя — мова людей, їхні рухи, сміх,— от без чого я обійтися не міг. Серед натовпу мені було завжди особливо легко й відрадно; мені було весело йти, куди йшли інші, кричати, коли інші кричали, і в той же час я любив дивитися, як ці інші кричать. Мені було втішно спостерігати людей... та я навіть не спостерігав їх — я їх розглядав з якоюсь радісною і ненаситною цікавістю. Але я знов збиваюся на інше.

Отже, років з двадцять тому я проживав у німецькому невеличкому місті З., на лівому березі Рейну. Я шукав самотності: мене тільки що вразила в серце одна молода вдова, з якою я познайомився на водах. Вона була дуже гарна з себе і розумна, кокетувала з усіма — і зі мною, грішним,— спершу навіть заохочувала мене, а потім жорстоко мене

вразила, пожертвувавши мною заради одного червонощокого баварського лейтенанта. Одверто кажучи, рана мого серця не дуже була глибока; але я вважав, що повинен віддатися на деякий час смуткові й самотності — чим молодість не тішиться! — і оселився в З.

Містечко це мені сподобалося тим, що лежало біля підніжжя двох високих горбів, сподобалося своїми старезними мурами та баштами, віковими липами, стрімким мостом над світлою річкою, що вливалася в Рейн, а головне, своїм добрим вином. По його вузьких вулицях гуляли ввечері, зараз по заході сонця (діло було в червні), гарнесенькі біляві німкенечки і, зустрівшись з іноземцем, вимовляли приємним голоском "Guten Abend!"1 — а деякі з них залишалися навіть і тоді, коли місяць виходив з-за гострих покрівель старенських будинків і дрібне каміння бруківки виразно малювалося в його нерухомому промінні. Я любив блукати тоді містом; місяць, здавалося, пильно дивився на нього з чистого неба; і місто відчувало цей погляд і стояло сторожко і мирно, все облите світлом, цим спокійним і заразом тихо душу хвилюючим світлом. Півень на високій готичній дзвіниці блищав блідим золотом; таким же золотом струмував, переливаючись, чорний глянець річки; тоненькі свічки (німець ощадливий!) скромно світилися у вузьких вікнах під грифельними покрівлями; виноградні лози таємниче вистромляли свої закручені вусики з-за кам'яних мурів; щось перебігало в затінку коло старовинного колодязя на трикутному майдані, несподівано розтинався сонливий свист нічного сторожа, добродушний пес гарчав півголосом, а повітря так і ластилося до обличчя, і липи пахли так солодко, що груди мимохіть все глибше й глибше дихали, і слово "Гретхен" — чи то поклик, чи то запитання — так і просилося на уста.

Містечко З. лежить за дві версти від Рейну. Я часто ходив дивитися на величну ріку і, з якимсь напруженням мріючи про зрадливу вдову, просиджував цілими годинами на кам'яній лаві, під самотнім величезним ясенем. Маленька статуя мадонни з майже дитячим обличчям і червоним серцем на грудях, протятим мечами,

сумно виглядала з-поміж його гілля. На протилежному березі розташувалось містечко Л., трохи більше від того, в якому я оселився. Одного разу увечері сидів я на своїй улюбленій лаві й дивився то на ріку, то на небо, то на виноградники. Переді мною білоголові хлопчаки видиралися по боках човна, витягненого на берег і перекинутого засмоленим черевом догори. Кораблики тихо бігли під злегка надутими вітрилами; зеленкуваті хвилі пропливали мимо, ледве-ледве спухаючи і гомонячи. Раптом долинули до мене звуки музики; я прислухався. У місті Л. грали вальс; контрабас гудів уривчасто, скрипка невиразно заливалася, флейта свистала бадьоро.

— Що це? — спитав я у старого чоловіка в плисовому жилеті, синіх панчохах і черевиках з пряжками, що підійшов до мене.

— Це,— відповів він мені, спочатку пересунувши мундштук своєї люльки з одного кутка губ у другий,— студенти приїхали з Б. на коммерш.

"А подивлюсь-но я на цей коммерш,— подумав я,— до того ж я в Л. не бував". Я знайшов перевізника й подався на другий бік.

II

Може, не всякий знає, що таке коммерш. Це особливий урочистий бенкет, на який сходяться студенти одної землі або братства (Landsmannschaft). Майже всі учасники коммершу одягаються в здавна встановлений костюм німецьких студентів: венгерки, великі чоботи і маленькі шапочки з околичками певних кольорів. Збираються студенти звичайно перед обідом під голо-

вуванням сеньйора, тобто старшини, і бенкетують до ранку, п'ють, співають пісень, Landesvater, Gaudeamus, курять, лають філістерів; інколи вони наймають оркестр.

Такий самий коммерш відбувався в м. Л. перед невеликим готелем під вивіскою Сонця, в саду, що виходив на вулицю. Над самим готелем і над садом маяли прапори; студенти сиділи за столами під обстриженими липками; величезний бульдог лежав під одним із столів; осторонь, в альтанці з плюща, містилися музиканти і старанно грали, раз у раз підживляючись пивом. На вулиці, перед низькою огорожею саду, зібралося чимало народу: добрі громадяни містечка Л. не хотіли пропустити нагоди полупати очима на заїжджих гостей. Я теж вмішався у натовп глядачів. Мені було весело дивитися на обличчя студентів; їхні обійми, вигуки, невинне кокетування молодості, палкі погляди, сміх без причини — найкращий сміх на світі,— все це радісне буяння життя юного, свіжого, цей порив вперед — хоч би куди, аби вперед,— це добродушне привілля мене зворушувало і розпалювало. "Чи не піти й собі до них?" — питав я себе...

— Асю, досить з тебе? — раптом промовив за мною чоловічий голос по-російському.

— Підождімо ще,— відповів другий, жіночий голос тією ж мовою.

Я швидко озирнувся... Погляд мій упав на гарного юнака в кашкеті і широкій куртці; він держав попід руку дівчину, невисоку на зріст, в солом'яному капелюшку, що закривав усю верхню частину її обличчя.

— Ви росіяни? — зірвалося у мене мимохіть з язика.

Юнак усміхнувся й промовив:

— Так, росіяни.

— Я ніяк не сподівався... в такому глухому місці,— почав був я.

— І ми не сподівалися,— перебив він мене.— Що ж? тим краще. Дозвольте відрекомендуватися: мене звуть Гагіним, а ось це моя...— він запнувся на мить,— моя сестра. А ваше ім'я дозвольте довідатись?

Я назвав себе, і ми розговорилися. Я дізнався, що Гагін, подорожуючи, так само як і я, для своєї приємності, тиждень тому заїхав у містечко Л., та й застряв у ньому. Правду сказати, я неохоче знайомився з росіянами за кордоном. Я їх пізнавав ще здаля по їхній ході, кроєві одежі, а головне, по виразу їхнього обличчя. Само-задоволений і зневажливий, часто владний, він раптом змінювався виразом обережності й несміливості... Людина раптом насторожувалася вся, око неспокійно бігало... "Батечку мій! чи не збрехав я, чи не сміються часом з мене?" — здавалося, говорив цей швидкий погляд... Минала мить — і знову відновлювалась величність фізіономії, зрідка чергуючись з тупим здивуванням. Так, я уникав росіян, але Гагін мені сподобався одразу. Є на світі такі щасливі обличчя: дивитися на них кожному любо, наче вони гріють вас або гладять. У Гагіна було саме таке обличчя, миле, ласкаве, з великими, лагідними очима і м'яким кучерявим волоссям. Говорив він так, що, навіть на бачачи його обличчя, ви тільки по звуку його голосу відчували, що він усміхається.

Дівчина, яку він назвав своєю сестрою, з першого погляду здалася мені дуже гарненькою.

Було щось своє, особливе, в її смуглявому круглому обличчі, з невеликим тонким носом, майже дитячими щічками і чорними, ясними очима. Вона була граціозно збудована, але начебто не зовсім ще розвинена. Вона нітрохи не була схожа на свого брата.

— Хочете ви зайти до нас? — сказав мені Гагін,— здається, доволі ми надивилися на німців. Наші, правда, вікна повибивали б і поламали стільці, але ці занадто вже скромні. Як ти думаєш, Асю, піти нам додому?

Дівчина на знак згоди хитнула головою.

— Ми живемо за містом,— казав далі Гагін,— у винограднику, в самотньому будиночку, високо. У нас славно, от побачите. Хазяйка обіцяла приготувати нам кислого молока. А тепер незабаром смеркнеться, і вам краще буде переїжджати Рейн при місяці.

Ми пішли. Через низькі ворота міста (старовинний мур з булижнику оточував його з усіх боків, навіть бійниці не всі ще обвалилися) ми вийшли в поле і, пройшовши зо сто кроків уздовж муру, спинилися перед вузенькою хвірткою. Гагін одчинив її і повів нас угору стрімкою стежкою. З обох боків на уступах ріс виноград; сонце тільки що зайшло, і червонясте тонке світло лежало на зелених лозах, на високих тичинках, на сухій землі, густо засіяній великим і дрібним плитняком, і на білій стіні невеликого будиночка, з навскісними чорними поперечками і чотирма світлими віконцями, що стояв на самому верху гори, по якій ми сходили.

— От і наше житло! — вигукнув Гагін, тільки-но ми почали наближатися до будиночка,— а от і хазяйка несе молоко. Guten Abend, Madame!.. 1 Ми зараз будемо їсти; але перше,— додав він,— огляньтесь... який краєвид?

Краєвид був справді чудовий. Рейн лежав перед нами весь срібний, між зеленими берегами; в одному місці він горів багровим золотом заходу. Притулившись до берега, містечко показувало усі свої будинки й вулиці; широко розбігалися горби й поля. Внизу було гарно, але нагорі ще краще; мене вразила чистота й глибина неба, сяюча прозорість повітря. Свіже і легке, воно тихо коливалося й перекочувалося хвилями, неначе і йому було привільніше на височині.

— Чудову ви вибрали квартиру,— промовив я.

— Це Ася її знайшла,— відповів Гагін.— Ану, Асю,— провадив він,— розпоряджайся. Звели все сюди подати. Ми будемо вечеряти надворі. Тут музику краще чути. Чи помітили ви,— додав він, звернувшись до мене,— зблизька інший вальс нічого не варт — банальні, грубі звуки,— а здаля, чудо! так і будить у вас всі романтичні струни.

Ася (власне, ім'я її було Анна, але Гагін називав її Асею, і ви вже дозвольте мені її так називати)—Ася подалась у дім і незабаром вернулася разом з хазяйкою. Вони удвох несли великий піднос з глечиком молока, тарілками, ложками, цукром, ягодами, хлібом. Ми посідали і почали вечеряти. Ася скинула капелюшок; її чорне волосся, підстрижене і зачесане, як у хлопчика, падало великими кучерями на шию й вуха. Спочатку вона соромилася мене; але Гагін сказав їй:

Добрий вечір, мадам!,. (Нім.)

— Асю, годі щулитися! він не кусається. Вона усміхнулася і трохи згодом уже сама

заговорила зі мною. Я ніколи не бачив такого непосидющого створіння. Жодної хвилини вона не сиділа тихо; вставала, бігла в дім і прибігала знов, наспівувала півголосом, часто сміялась, і дуже чудно: здавалося, вона сміялась не з того, що чула, а з усяких думок, що западали їй у голову. її великі очі дивилися прямо, ясно, сміливо, але часом повіки її злегка мружилися, і тоді погляд її раптом ставав глибоким і ніжним.

Ми пробалакали зо дві години. День давно погас, і вечір, спочатку весь огнистий, потім ясний і червоний, потім блідий і невиразний, тихо танув і переливався в ніч, а розмова наша все тривала, мирна і 'лагідна, як повітря навколо нас. Гагін звелів принести пляшку рейнвейну; ми її випили не поспішаючи. Музика, як і перше, долинала до нас; звуки її здавалися солодшими й ніжнішими; вогні засвітилися в місті і над рікою. Ася раптом похилила голову, аж кучері їй на очі впали, замовкла й

зітхнула, а потім сказала нам, що хоче спати, і пішла в дім; проте я бачив, як вона, не світячи свічки, довго стояла за неодчиненим вікном. Нарешті місяць зійшов і заграв по Рейну; все освітилося, потемнішало, змінилося, навіть вино у наших гранчастих склянках заблищало таємничим блиском. Вітер упав, неначе крила склав, і завмер, нічним, запашним теплом війнуло від землі.

— Пора! — вигукнув я,— а то, чого доброго, перевізника не знайдеш.

— Пора,— повторив Гагін.

Ми пішли вниз стежкою. Каміння раптом посипалося за нами: то Ася нас доганяла.

— Ти хіба не спиш? — спитав її брат; але вона, не відповівши йому й слова, пробігла далі.

Останні плошки, засвічені студентами у саду коло готелю, вмираючи, освітлювали знизу листя дерев, що надавало їм святкового і фантастичного вигляду. Ми знайшли Асю на березі: вона розмовляла з перевізником. Я плигнув у човен і попрощався з новими моїми друзями. Гагін обіцяв навідати мене другого дня; я стиснув йому руку і простяг свою до Асі, але вона тільки подивилася на мене і похитала головою. Човен відчалив і помчав по бистрій ріці. Перевізник, бадьорий дід, з напругою занурював весла в темну воду.

— Ви у місячний стовп в'їхали, ви його розбили,— закричала до мене Ася.

Я опустив очі; кругом човна, чорніючи, колихалися хвилі.

— Прощайте! — почувся знов її голос.

— До завтра,— промовив за нею Гагін.

Човен причалив. Я вийшов і оглянувся. Нікого вже не було видно на тому березі. Місячний стовп знов тягнувся золотим мостом через усю ріку. Немов на прощання долинули звуки старовинного ланнерівського вальса. Гагін казав правду; я відчув, що всі струни серця мого затремтіли у відповідь на ті пестливі мотиви. Я подався додому через потемнілі поля, поволі вдихаючи запашне повітря, і прийшов у свою кімнатку весь розніжений солодкою знемогою невиразних і нескінченних сподівань. Я почував себе щасливим. Але чому я був щасливий? Я нічого не бажав, я ні про що не думав... Я був щасливий.

Мало не сміючись від надміру приємних і веселих почувань, я пірнув у постіль і вже заплющив був очі, коли раптом мені спало на думку, що протягом вечора я ні разу не згадав про свою жорстоку красуню... "Що ж це значить? — спитав я самого себе.— Хіба я не закоханий?" Але, поставивши собі це запитання, я, здається, негайно заснув, як дитина в колисці.

III

Другого ранку (я вже прокинувся, але ще не вставав) почувся стукіт палиці у мене під вікном, і голос, у якому я одразу впізнав голос Гагіна, заспівав:

Ты спишь ли?

Гитарой

Тебя разбужу...

Я поспішив відчинити йому двері.

— Здрастуйте,— сказав Гагін, заходячи,— я вас раненько потурбував, але подивіться, який ранок. Свіжість, роса, жайворонки співають...

Зі своїм кучерявим блискучим волоссям, відкритою шиєю й рожевими щоками він сам був свіжий, як ранок.

Я одягнувся; ми вийшли в садочок, сіли на лавочку, звеліли подати собі кофе і почали розмовляти. Гагін виклав мені свої плани на майбутнє: бувши людиною заможною і ні від кого не залежачи, він хотів присвятити себе живопису і тільки жалкував про те, що пізно прийшов до розуму і змарнував багато часу; я теж згадав про свої наміри та, до речі, звірив йому таємницю свого нещасного кохання. Він вислухав мене ласкаво, але, скільки я міг помітити, великого співчуття до своєї пристрасті я в ньому не збудив. Зітхнувши вслід за мною разів зо два, з чемності, Гагін запропонував мені піти до нього подивитися на його етюди. Я одразу погодився.

Ми не застали Асі. Вона, як сказала нам хазяйка, пішла на "руїну". За дві версти од містечка Л. були рештки феодального замка. Гагін розкрив мені усі свої картони. В його етюдах було багато життя і правди, щось вільне й широке; але жоден з них не був закінчений, і малюнок здався мені недбалим і неправильним. Я одверто висловив йому свою думку.

— Так, так,— підхопив він, зітхнувши,— ваша правда; все це дуже погане й невикінчене, що зробиш! Не вчився я як слід, та й проклята слов'янська незібраність дається взнаки. Поки мрієш про роботу, так і ширяєш орлом: землю, здається, зсунув би з місця, а в дії одразу ослабнеш і стомлюєшся.

Я почав був підбадьорювати його, але він махнув рукою і, зібравши картони в оберемок, кинув їх на диван.

— Коли вистачить терпіння, з мене вийде що-небудь,— промовив він крізь зуби,— не вистачить, залишуся недоуком з дворян. Ходімо краще Асю шукати.

Ми пішли.

IV

Дорога до руїни звивалася по схилу вузької лісистої долини; на дні її біг струмок і шумливо стрибав через каміння, ніби поспішаючи зіллятися з великою рікою, що спокійно блищала за темною гранню стрімко розсічених гірських гребенів. Гагін звернув мою увагу на деякі щас-

ливо освітлені місця; в словах його відчувався коли не живописець, то вже напевне художник. Незабаром показалася руїна. На самій верховині голої скелі височіла чотирикутна башта, вся чорна, ще міцна, але неначе розрубана поздовжньою розколиною. Поросли мохом мури прилягали до башти; де-не-де тулився плющ; покривлені деревця звішувалися з сивих бійниць і обвалених склепінь. Кам'яниста стежка вела до уцілілих воріт. Ми вже підходили до них, коли раптом попереду нас майнула жіноча постать, швидко перебігла по купі уламків і примостилася на виступ муру, просто над проваллям.

— А це ж Ася! — скрикнув Гагін,— ото божевільна!

Ми увійшли у ворота й опинилися на невеликому дворику, до половини зарослому дикими яблунями й кропивою. На виступі сиділа справді Ася. Вона повернулася до нас обличчям і засміялась, але не рушила з місця. Гагін насварився на неї пальцем, а я голосно почав докоряти їй за необережність.

— Годі,— сказав мені пошепки Гагін,— не дратуйте її; ви її не знаєте: вона, чого доброго, ще на башту видряпається. А от ви краще подивуйтеся на кмітливість тутешніх жителів.

Я оглянувся. В куточку, примостившись у малесенькому дерев'яному балаганчику, стара жінка плела панчоху і скоса поглядала на нас крізь окуляри. Вона продавала туристам пиво, пряники й зельтерську воду. Ми розмістились на лавочці й почали пити з важких олов'яних кухлів досить холодне пиво. Ася все сиділа нерухомо, підігнувши під себе ноги

і закутавши голову серпанковим шарфом; стрункa постать її виразно й гарно малювалася проти ясного неба; але я з неприязним почуттям поглядав на неї. Ще напередодні спостеріг я в ній щось напружене, не зовсім природне... "Вона хоче здивувати нас,— думав я,— навіщо це? Що за дитяча витівка? Ніби вгадавши мої думки, вона раптом кинула на мене бистрий і гострий погляд, засміялася знов, двома стрибками зіскочила з муру і, підійшовши до старенької, попросила в неї склянку води.

— Ти думаєш, я хочу пити? — промовила вона, звернувшись до брата,— ні; тут є квіти на стінах, які неодмінно полити треба.

Гагін нічого не відповів їй, а вона, зі склянкою в руці, почала видиратися по руїнах, часом зупиняючись, нахиляючись і з кумедною величністю ронячи кілька крапель води, що яскраво блищали під сонцем. її рухи були дуже милі, але мене, як і перше, брала досада на неї, хоч я мимоволі милувався її легкістю й спритністю. На одному небезпечному місці вона навмисне скрикнула і потім зареготала... Мені стало ще досадніше.

— Та вона як коза лазить,— пробурмотіла собі під ніс старенька, покинувши на мить свою панчоху.

Нарешті Ася спорожнила всю свою склянку і, пустотливо похитуючись, вернулася до нас. Чудна усмішка злегка сіпала її брови, ніздрі й губи; напівзухвало, напіввесело мружилися темні очі.

"Ви вважаєте, що моя поведінка непристойна,— здавалося, говорило її обличчя,— байдуже: я знаю, ви мною милуєтеся".

— Майстерно, Асю, майстерно,— промовив Гагін стиха.

Вона раптом ніби засоромилася, опустила свої довгі вії й скромно сіла коло нас, як винна. Я тут уперше добре роздивився її обличчя, най-

мінливіше обличчя, яке я будь-коли бачив. Через якусь мить воно вже все поблідло і набрало зосередженого, майже сумного виразу; навіть риси її мені здалися більшими, суворішими, простішими. Вона вся затихла. Ми обійшли кругом руїни (Ася йшла за нами слідом) і помилувалися краєвидами. Тим часом обідня година наближалася. Розплачуючись з старенькою, Гагін попросив ще кухоль пива і, обернувшись до мене, вигукнув з лукавою міною:

— За здоров'я дами вашого серця!

— А хіба у нього,— хіба у вас є така дама? — спитала раптом Ася.

— Та в кого ж її нема? — відказав Гагін. Ася задумалася на мить; її обличчя знов

змінилося, знов з'явилася на ньому задирлива, майже зухвала усмішка.

Вертаючись додому, вона ще більше реготала й пустувала. Вона зламала довгу гілку, поклала її собі на плече, як рушницю, зав'язала собі голову шарфом. Пам'ятаю, ми зустріли численну сім'ю білявих і надутих англійців: всі вони, немов по команді, з холодним подивом провели Асю своїми скляними очима, а вона, ніби їм на злість, голосно заспівала. Вернувшись додому, вона зараз же пішла до себе в кімнату і вийшла аж перед самим обідом, одягнена в кращу свою сукню, старанно зачесана, перетягнена і в рукавичках. За столом вона поводилася дуже поважно, майже манірно, ледве торкалася страви і пила воду з чарки. їй явно хотілося розіграти переді мною нову роль — пристойної і добре вихованої панночки. Гагін не заважав їй: видно було, що він звик потурати їй у всьому. Він тільки часом добродушно поглядав на мене і злегка здвигав плечем, ніби хотів сказати: "Вона дитина; будьте вибачливі". Тільки-но закінчився обід, Ася підвелася, зробила нам кніксен і, надіваючи капелюшок, спитала Гагіна: чи можна їй піти до фрау Луїзе?

— Чи давно ти почала питати дозволу? — відповів він з своєю незмінною, цього разу трохи зніяковілою усмішкою,— хіба тобі нудно з нами?

— Ні, але я вчора ще обіцяла фрау Луїзе побувати в неї; до того ж я думала, вам буде краще вдвох; п. Н. (вона вказала на мене) що-небудь ще тобі розкаже.

Вона пішла.

— Фрау Луїзе,— почав Гагін, намагаючись уникати мого погляду,— вдова колишнього тутешнього бургомістра, добра, а втім, пуста бабуся. Вона дуже полюбила Асю. Ася страх як любить знайомитися з людьми кола нижчого; я помітив: причиною цьому завжди бувають гордощі. Вона у мене добре-таки розпещена, як бачите,— додав він, помовчавши трохи,— та що скажете робити. Карати я нікого не вмію, а її й поготів. Я повинен бути з нею вибачливим.

Я промовчав. Гагін заговорив про інше. Що більше я пізнавав його, то сильніше я до нього прив'язувався. Я скоро його зрозумів. Це була щиро російська душа, правдива, чесна, проста, але, на жаль, трохи млява, без наполегливості й внутрішнього жару. Молодість у ньому не била джерелом; вона світилася тихим світлом. Він був дуже милий і розумний, але я не міг собі уявити, що з ним станеться, коли він змужніє. Бути художником... Без гіркої, наполегливої праці не буває художників... а працювати, думав я, дивлячись на його лагідні риси, слухаючи його неквапливу мову,— ні! працювати ти не будеш, стиснутись ти не зумієш. Але не полюбити його було неможливо: серце так і горнулося до нього. Години чотири перебули ми вдвох, то сидячи на дивані, то поволі походжаючи перед домом, і за тих чотири години зійшлись остаточно.

Сонце зайшло, і мені вже час було іти додому. Ася все ще не верталась.

— Отака вона у мене свавільниця! — промовив Гагін.— Хочете, я піду проводжати вас? Ми по дорозі заглянемо до фрау Луїзе; я спитаю, чи там вона. Це недалеко.

Ми зійшли в місто і, звернувши у вузький кривий завулок, опинилися перед будинком на два вікна завширшки і заввишки на чотири поверхи. Другий поверх виступав на вулицю більше від першого, третій і четвертий ще більше від другого; весь будинок, своєю старою різьбою, двома товстими стовпами внизу, гострою черепичною покрівлею і протягненим у формі дзьоба коловоротом на горищі, здавався величезним згорбленим птахом.

— Асю! — крикнув Гагін,— ти тут?

Освітлене вікно на третьому поверсі стукнуло й відчинилося, і ми побачили темну Асину голівку. З-поза неї виглядало беззубе й підсліпувате обличчя старої німкені.

— Я тут,— проговорила Ася, кокетливо

спершись ліктями на підвіконня,— мені тут добре. На тобі, візьми,— додала вона, кидаючи Гагіну гілку герані,— уяви, що я дама твого серця.

Фрау Луїзе засміялась.

— Н. іде додому,— одказав Гагін,— він хоче з тобою попрощатися.

— Справді? — промовила Ася,— в такому разі, дай йому мою гілку, а я зараз вернусь.

Вона зачинила вікно і, здається, поцілувала фрау Луїзе. Гагін подав мені мовчки гілку. Я мовчки поклав її в кишеню, дійшов до перевозу і перебрався на другий бік.

Пам'ятаю, я йшов додому, ні про що не роздумуючи, але з дивним тягарем на серці, коли раптом мене вразив сильний, знайомий, але в Німеччині незвичний запах. Я зупинився й побачив коло дороги невелику грядку конопель, їхній степовий запах вмить нагадав мені вітчизну і збудив у душі жагучу тугу за нею. Мені захотілося дихати російським повітрям, ходити по російській землі. "Що я тут роблю, чого тиняюся я в чужій стороні, між чужими?" — вигукнув я, і мертвенний тягар, який я відчував на серці, перейшов раптом у гірке й палюче хвилювання. Я прийшов додому зовсім в іншому настрої, як напередодні. Я почував себе майже розгніваним і довго не міг заспокоїтися. Незрозуміла мені самому досада брала мене. Нарешті я сів і, згадавши про свою зрадливу вдову (офіціальним спогадом про цю даму кінчався кожний мій день), дістав одну з її записок. Але я навіть не розгорнув її; думки мої ту ж мить пішли в іншому напрямку. Я почав думати... думати про Асю. Мені згадалося, що Гагін під час розмови натякнув мені на якісь перешкоди, що не дають йому повернутися до Росії... "Та чи справді вона сестра йому?" — вимовив я голосно.

Я роздягся, ліг і старався заснути; але через годину я знову сидів на постелі, спершись ліктем на подушку, і знов думав про цю "примхливу дівчинку з удаваним сміхом"... "У неї постать маленької рафаелівської Галатеї у Фарнезіні,— шептав я,— так; і вона йому не сестра..."

А записка вдови спокійнісінько лежала на підлозі, біліючи в місячному промінні.

V

Вранці другого дня я знову пішов у Л. Я запевняв себе, що мені хочеться побачитися з Га-гіним, але потай мені кортіло подивитися, що буде робити Ася, чи так само вона буде "химе-рувати", як напередодні. Я застав обох у вітальні, і дивна річ! — може, тому, що я вночі і вранці багато думав про Росію,—Ася здалася мені зовсім російською дівчиною, та простою дівчиною, мало не покоївкою. На ній було стареньке платтячко, волосся вона зачесала за вуха й сиділа непорушно коло вікна

та шила в п'яльцях, скромно, тихо, неначе вона зроду нічого іншого не робила. Вона майже нічого не говорила, спокійно поглядала на свою роботу, і риси її набрали такого незначного, буденного виразу, що мені мимохіть пригадалися наші дорослі Каті й Маші. Для довершення подібності вона почала стиха наспівувати "Матушку, голубушку". Я дивився на її жовтаве, погасле личко, згадував про вчорашні мрії, і жаль мені було чогось. Погода була чудова. Гагін сказав нам, що піде сьогодні

малювати етюд з натури; я спитав його, чи дозволить він мені супроводжувати його, чи не заважатиму я йому?

— Навпаки,— одказав він,— ви мені можете добру пораду дати.

Він надів круглий капелюх ä la Van Dyck, блузу, взяв картон під пахву і подався; я поплентався слідом за ним. Ася лишилася дома., Гагін, ідучи, попросив її подбати, щоб суп був не дуже рідкий; Ася обіцяла побувати на кухні. Гагін добрався до знайомої мені вже долини, присів на камінь і почав змальовувати старий дупластий дуб з розлогим віттям. Я ліг на траву і дістав книжку; але я й двох сторінок не прочитав, а він тільки папір перемазав; ми більше міркували, і, скільки я можу судити, досить розумно й тонко міркували про те, як саме треба працювати, чого слід уникати, чого держатися і яке, власне, значення художника за наших часів. Гагін, нарешті, вирішив, що він "сьогодні не в ударі", ліг поруч мене, і тоді вже вільно потекли молоді наші розмови, то палкі, то задумливі, то захопливі, але майже завжди неясні розмови, якими так охоче розливається росіянин. Набалакавшись досхочу і сповнившись почуття задоволення, немов ми щось зробили, досягли чогось, вернулись ми додому. Я найшов Асю такою самою, якою я її залишив; хоч як я старався стежити за нею — ні тіні кокетування, ні ознаки навмисно прибраної ролі я в ній не помітив; цього разу не було можливості закинути їй неприродність.

— А-га! — говорив Гагін,— піст і каяття на себе наклала.

Надвечір вона кілька разів неудавано позіхнула й рано пішла до себе. Я сам незабаром попрощався з Гагіним і, вернувшись додому, не мріяв уже ні про що: цей день минув у тверезих відчуттях. Пам'ятаю, однак, лягаючи спати, я мимоволі промовив уголос:

— Який хамелеон ця дівчина! — і, подумавши трохи, додав: — А все ж вона йому не сестра.

VI

Минуло два тижні. Я щодня навідував Гагі-них. Ася немов уникала мене, але вже не дозволяла собі нічого з тих пустощів, які так здивували мене в перші два дні нашого знайомства. Вона здавалася потай засмученою або збентеженою; вона й сміялася менше. Я з цікавістю стежив за нею.

Вона досить добре говорила по-французьки й по-німецьки; але з усього було видно, що вона з дитинства не була в жіночих руках і виховання одержала чудне, незвичайне, яке не мало нічого спільного з вихованням самого Гагіна. Від нього, незважаючи на його капелюх ä la Van Dyck і блузу, так і віяло лагідним, трохи розпещеним великоруським дворянином, а вона не була схожа на панночку; у всіх її рухах було щось неспокійне: ця дичка недавно була прищеплена, це вино ще шумувало. Від природи соромлива й боязка, вона досадувала на свою несміливість і з досади силувала себе бути розв'язною й сміливою, що в неї не завжди виходило. Я кілька разів заговорював з нею про її життя в Росії, про її минуле; вона неохоче відповідала на мої розпитування; проте я дізнався, що до від'їзду за кордон вона довго жила в селі. Я застав її раз за книжкою, саму. Спершись головою

на обидві руки і запустивши пальці глибоко в волосся, вона їла очима рядки.

— Браво! — сказав я, підійшовши до неї,— які ви старанні!

Вона підвела голову, поважно й суворо подивилася на мене.

— Ви думаєте, я тільки сміятися вмію,— промовила вона й хотіла піти...

Я глянув на заголовок книжки: то був якийсь французький роман.

— Одначе я вашого вибору похвалити не можу,— зауважив я.

— Що ж читати! — вигукнула вона і, кинувши книжку на стіл, додала:—То краще піду пустувати,— і побігла в сад.

Того ж дня увечері я читав Гагіну "Германа і Доротею". Ася спочатку тільки сновигала повз нас, потім раптом зупинилася, наставила вухо, тихенько сіла коло мене і прослухала читання до кінця. Другого дня я знов не пізнав її, поки не догадався, що їй раптом спало на думку бути домовитою й статечною, як Доротея. Одне слово, вона здавалася мені напівзагад-ковою істотою. Самолюбна через міру, вона приваблювала мене, навіть коли я гнівався на неї. В одному тільки я все більше й більше переконувався, а саме в тому, що вона не сестра Гагіну. Він поводився з нею не по-братерському: занадто ласкаво, занадто вибачливо і заразом трохи вимушено.

Чудний випадок, здавалося, підтвердив мої здогади.

Одного разу увечері, підходячи до виноградника, де жили Гагіни, я побачив, що хвіртка зачинена. Не довго думаючи, добрався я до одного обваленого місця в мурі, яке я помітив ще раніше, і перескочив через нього. Недалеко від того місця, обіч доріжки, була невеличка альтанка з акацій; я порівнявся з нею і вже пройшов був мимо... Та раптом мене вразив голос Асі, що палко й крізь сльози вимовляла такі слова:

— Ні, я нікого не хочу любити, крім тебе, ні, ні, одного тебе я хочу любити — і назавжди.

— Годі, Асю, заспокойся,— говорив Гагін,— ти знаєш, я тобі вірю.

Голоси їхні звучали в альтанці. Я побачив їх обох крізь негусте плетиво гілля. Вони мене не помітили.

— Тебе, тільки тебе,— повторила вона, кинулася йому на шию і з судорожними риданнями почала цілувати його і пригортатися до його грудей.

— Годі, годі,— повторював він, злегка проводячи рукою по її волоссю.

Кілька хвилин стояв я непорушно... Раптом я стрепенувся. "Підійти до них?.. Нізащо!" — блиснуло у мене в голові. Швидкою ходою вернувсь я до муру, перескочив через нього на дорогу і мало не бігцем пустився додому. Я усміхався, потирав руки, дивувався з випадку, що несподівано підтвердив мої здогади (я ні на мить не сумнівався в їхній справедливості), а тим часом на серці в мене було дуже гірко. "Одначе, — думав я,— уміють же вони прикидатися! Але навіщо? Що за охота мене морочити? Не сподівався я цього від нього... І що це за ніжна розмова?"

Я спав погано і другого ранку встав рано, прив'язав похідну торбинку за спину і, сказавши своїй хазяйці, щоб вона не чекала мене до ночі, подався пішки в гори, вверх за течією ріки, на якій лежить містечко З. Ці гори, відроги хребта, що зветься Собачою спиною (Нипсівгйк), дуже цікаві з геологічного погляду; особливо прикметні вони правильністю і чистотою базальтових шарів; але мені було не до геологічних спостережень. Я не усвідомлював, що в мені діялося; одне почуття було мені ясне: небажання бачитися з Гагіними. Я запевняв себе, що єдиною причиною моєї раптової неприхильності до них була досада на їхнє лукавство. Хто їх примушував видавати себе за родичів? А втім, я старався про них не думати; блукав, не поспішаючи, по горах і долинах, засиджувався у сільських шинках, мирно розмовляючи з хазяями й гість-

ми, або лягав на плаский зігрітий камінь і дивився, як пливли хмари, добре, що погода була чудова. Так перебув я три дні, і навіть з приємністю, хоча серце у мене часом щеміло. Настрій моїх думок якраз відповідав спокійній природі того краю.

Я віддав себе всього тихій грі випадковості, набігаючим враженням: поволі змінюючись, протікали вони по душі і залишили в ній, нарешті, одне загальне почуття, в якому злилося все, що я бачив, відчув, чув за ці три дні,— все: тонкий запах смоли по лісах, крик і стукіт дятлів, безугавне дзюрчання світлих струмочків з пістрявими форелями на піщаному дні, не надто сміливі обриси гір, похмурі скелі, чистенькі села з поважними старими церквами і деревами, лелеки на луках, затишні млини з колесами, що швидко вертілись, привітні обличчя селян, їх сині камзоли і сірі панчохи, рипучі, повільні вози, запряжені ситими кіньми, а інколи коровами, молоді довговолосі мандрівники по чистих дорогах, обсаджених яблунями та грушами...

Навіть і тепер мені приємно згадати мої тогочасні враження. Привіт тобі, скромний куточку німецької землі, з твоїм немудрим достатком, з помітними скрізь слідами старанних рук, терплячої, хоча й повільної роботи... Привіт тобі й мир!

Я прийшов додому майже наприкінці третього дня. Я забув сказати, що через досаду на Гагіних я намагався воскресити в собі образ жорстокосердої вдови; але мої намагання були марні. Пам'ятаю, коли я почав мріяти про неї, я побачив перед собою селянську дівчинку років п'яти, з круглим личком, з невинно виряченими оченятами. Вона так по-дитячому простодушно дивилася на мене... Мені стало соромно її чистого погляду, я не хотів говорити неправди в її присутності і в ту ж мить остаточно й назавжди попрощався з своїм колишнім коханням.

Дома я знайшов записку від Гагіна. Він дивувався з несподіваності мого вирішення, докоряв мені, чому я не взяв його з собою, і просив прийти до них, тільки-но я вернуся. Я незадово-лено прочитав цю записку, але другого ж дня подався в Л.

VIII

Гагін зустрів мене приязно, засипав мене ласкавими докорами; але Ася, наче навмисне, тільки-но побачила мене, зареготала без будь-якої причини і, за своєю звичкою, зараз вибігла.

Гагін зніяковів, муркнув їй услід, що вона божевільна, попросив мене вибачити їй. Признаюся, мене взяла велика досада на Асю; вже й без того мені було не по собі, а тут знову цей неприродний сміх, ці чудні гримаси. Проте я вдав, ніби нічого не помітив, і розповів Гагіну подробиці моєї невеликої мандрівки. Він розказав мені, що робив, поки мене не було. Але розмова наша не в'язалася; Ася входила в кімнату й вибігала знов; я сповістив нарешті, що в мене негайна робота і що мені час вернутися додому. Гагін спочатку мене затримував, потім, подивившись на мене пильно, зохотився проводжати мене. У прихожій Ася раптом підійшла до мене і простягла мені руку; я злегка стиснув її пальці і ледве вклонився їй. Ми разом з Гагіним переправилися через Рейн і, проходячи мимо улюбленого мого ясена з статуйкою мадонни, сіли на лаву, щоб помилуватися краєвидом. Дуже цікава розмова відбулася тут між нами.

Спочатку ми перемовилися небагатьма словами, потім замовкли, дивлячись на світлу ріку.

— Скажіть,— почав раптом Гагін з своєю звичайною усмішкою,— якої ви думки про Асю? Правда ж, вона повинна здаватися вам трохи чудною?

— Так,— відповів я дещо здивовано. Я не сподівався, що він заговорить про неї.

— її треба добре взнати, щоб про неї судити,— промовив він,— у неї серце дуже добре, але голова бідова. Важко з нею ладнати. А втім, її не. можна винуватити, і якби ви знали її історію...

— її історію?.. — перебив я.— Хіба вона не ваша...

Гагін глянув на мене.

— Чи не думаєте ви часом, що вона не сестра мені?.. Ні,— казав він далі, не звертаючи уваги на моє зніяковіння,— вона справді мені сестра, вона дочка мого батька. Вислухайте мене. Я почуваю до вас довіру і розкажу вам усе.

Батько мій був людина дуже добра, розумна, освічена — і нещаслива. Доля повелася з ним не гірше, ніж з багатьма іншими; але він і першого удару її не зніс. Він одружився рано, з любові; дружина його, моя мати, померла дуже скоро; я залишився після неї шестимісячною дитиною. Батько повіз мене в село і аж дванадцять років не виїжджав нікуди. Він сам займався моїм вихованням і ніколи б зо мною не розлучився, якби брат його, мій рідний дядько, не заїхав до нас на село. Дядько цей жив завжди в Петербурзі і мав досить високу посаду. Він умовив батька віддати мене йому на руки, бо батько нізащо не хотів покинути села. Дядько переконав його, що хлопчикові моїх років не годиться жити в цілковитій самоті, що з таким завжди сумним і мовчазним наставником, яким був мій батько, я неодмінно відстану од своїх ровесників, та й сама вдача моя легко може зіпсуватися. Батько довго опирався умовлянням свого брата, проте дав, нарешті, згоду. Я плакав, розлучаючись з батьком; я любив його, хоч ніколи не бачив усмішки на обличчі його... але, потрапивши в Петербург, скоро забув наше темне й невеселе гніздо. Я вступив у юнкерську школу, а з школи перейшов до гвардійського полку. Щороку приїздив я в село на кілька тижнів і рік від року бачив батька мого чимраз сумнішим і сумнішим, в себе заглибленим, задумливим, аж полохливим. Він щодня ходив до церкви і майже розучився говорити. В один з моїх приїздів (мені вже було понад двадцять років) я вперше побачив у нашому домі худеньку, чорнооку дівчину років десяти — Асю. Батько сказав, що вона сирота і що він взяв її годувати,— він саме так висловився. Я не звернув особливої уваги на неї; вона була дика, моторна і мовчазна, як звірятко, і тільки-но я входив в улюблену кімнату мого батька, величезну й

похмуру кімнату, де померла моя мати і де навіть удень світили свічки, вона зараз ховалася за вольтерівське крісло його або за шафу з книжками. Сталося так, що протягом трьох-чотирьох наступних років службові обов'язки не дали мені побувати на селі. Я діставав від батька щомісячно короткого листа; про Асю він згадував рідко, і то мимохідь. Йому було вже понад п'ятдесят років, але він здавався ще молодим. Уявіть же мій жах: раптом я, що ні про що не здогадувався, дістаю від прикажчика листа, в якому він сповіщає мене про смертельну хворобу мого батька і благає приїхати якомога швидше, коли я хочу попрощатися з ним. Я помчав стрімголов і застав батька ще живого, але вже при сконанні. Він зрадів мені надзвичайно, обняв мене своїми схудлими руками, довго дивився мені в вічі якимось чи то допитливим, чи то благаючим поглядом і, взявши з мене слово, що я виконаю його останню просьбу, звелів своєму старому камердинерові привести Асю. Старий привів її: вона ледве держалася на ногах і здригалася всім тілом.

— От,— сказав мені через силу батько,—

заповідаю тобі мою дочку, твою сестру. Ти про все довідаєшся від Якова,-— додав він, показавши на камердинера.

Ася заридала і впала обличчям на ліжко... Через півгодини мій батько помер.

Ось про що я дізнався. Ася була дочка мого батька і колишньої покоївки моєї матері, Тетяни. Добре пам'ятаю я цю Тетяну, пам'ятаю її високу, стрункy постать, її благообразие, суворе, розумне обличчя з великими темними очима. Вона мала славу дівчини гордовитої й неприступної. Скільки я міг зрозуміти з шанобливих недомовок Якова, батько мій зійшовся з нею через кілька років після смерті матері. Тетяна вже не жила тоді в панському дворі, а в хаті у заміжньої сестри своєї, скотарки. Батько мій дуже до неї прив'язався і після мого від'їзду з села хотів навіть одружитися з нею, та вона сама не схотіла бути його дружиною, незважаючи на його просьби.

— Покійниця Тетяна Власівна,— так доповідав мені Яків, стоячи коло дверей з закинутими назад руками,— у всьому були розсудливі й не захотіли татуся вашого скривдити. Яка, мовляв, я вам дружина? яка я пані? Так вони говорити зволили, при мені говорили.

Тетяна навіть не хотіла перебратися до нас у господу і далі жила у своєї сестри, разом з Асею. В дитинстві я бачив Тетяну тільки святами, в церкві. Запнута темною хусткою, з жовтою шаллю на плечах, вона ставала в юрбі, коло вікна,— її строгий профіль чітко позначався проти прозорих шибок,— і смиренно й поважно молилася, кланяючись низько, по-старовинному. Коли дядько забрав мене, Асі було

всього два роки, а на дев ятому році вона втратила матір.

Як тільки Тетяна померла, батько взяв Асю до себе в дім. Він і перше виявляв бажання мати її при собі, але Тетяна йому і в цьому відмовила. Уявіть же собі, що повинно було статися в Асі, коли її взяли до пана. Вона досі не може забути тієї хвилини, коли її вперше одягли в шовкову сукню й поцілували в неї ручку. Мати, поки була жива, держала її дуже строго; у батька вона мала повну волю. Він був її учителем; крім нього, вона нікого не бачила. Він не пестив її, тобто не няньчився з нею; але він любив її палко і ніколи нічого їй не боронив: він в душі вважав, що винен перед нею. Ася скоро зрозуміла, що вона головна особа в домі, вона знала, що пан — її батько; але вона так само скоро зрозуміла своє фальшиве становище; самолюбство розвинулося в ній сильно, недовірливість теж; погані звички вкорінялися, простота зникла. Вона хотіла (вона сама мені раз призналася в тому) примусити цілий світ забути її походження, вона й соромилася своєї матері, і соромилась свого сорому, і пишалася нею. Ви бачите, що вона багато знала і знає, чого не повинно б знати в її літах... Та хіба вона винна? Молоді сили починали буяти в ній, кров кипіла, а поблизу жодної руки, яка б її напутила. Повна незалежність в усьому! та хіба легко її знести? Вона хотіла бути не гіршою від інших панночок; вона кинулася на книжки. Що тут могло вийти доброго? Неправильно почате життя складалося неправильно, але серце в ній не зіпсувалося, розум уцілів.

І от я, двадцятилітній юнак, опинився з тринадцятилітньою дівчинкою на руках! В перші дні після смерті батька на один звук мого голосу її била пропасниця, пестощі мої наганяли на неї тугу, і тільки потроху, спроквола, звикла вона до мене. Правда, потім, коли вона переконалася, що я справді визнаю її за сестру і полюбив її, як сестру, вона палко до мене прив'язалася: у неї жодне почуття не буває наполовину.

Я привіз її в Петербург. Хоч як мені тяжко було з нею розлучатися,— жити з нею разом я ніяк не міг; я віддав її в один з найкращих пансіонів; Ася зрозуміла, що наша розлука неминуча; але почала з того, що занедужала і мало не вмерла. Потім вона призвичаїлась і пробула в пансіоні чотири роки; але, всупереч моїм сподіванням, лишилася майже такою самою, якою була перше. Начальниця пансіону часто скаржилася мені на неї! "І покарати її не можна,— сказала вона мені,— і на ласку вона не піддається". Ася була надзвичайно тямуща, вчилася чудово, краще за всіх; але ніяк не хотіла підійти під загальний рівень, була вперта, дивилася вовком... Я не міг занадто винуватити її: в її становищі їй треба було або прислужуватися, або цуратися всіх. З усіх товаришок вона заприятелювала з одною, негарною, затурканою й бідною дівчиною. Інші панночки, з якими вона виховувалася, здебільшого з хороших родин, не любили її, кепкували з неї і діймали, як тільки могли; Ася перед ними анітрохи не поступалась. Одного разу, на уроці закону божого, викладач заговорив про пороки. "Підлещування і боягузтво — найгірші пороки",— голосно промовила Ася. Одне слово, вона йшла далі своєю дорогою;

тільки манери її покращали, хоча і в цьому вона, здається, небагато досягла.

Нарешті їй минуло сімнадцять років; залишатися їй далі в пансіоні було неможливо. Я був у досить скрутному становищі. Раптом мені спала щаслива думка: вийти у відставку, поїхати за кордон на рік або на два і взяти Асю з собою. Задумано — зроблено, і от ми з нею на берегах Рейну, де я стараюся малювати, а вона... пустує й дивачить, як і раніше.

Але тепер я сподіваюсь, що ви не судитимете її надто строго, а вона, хоч і вдає, що їй все байдуже,— думку кожного шанує, а вашу особливо.

І Гагін знов усміхнувся своєю тихою усмішкою. Я міцно стиснув йому руку.

— Все так,— заговорив знов Гагін,— але з нею мені біда. Вона справжній порох. Досі їй ніхто не подобався, але біда, якщо вона кого покохає! Я часом не знаю, що з нею робити. Цими днями вона що здумала: почала раптом запевняти мене, що я до неї збайдужів і що вона тільки мене любить і вік буде тільки мене любити... І при цьому так розплакалася...

— Так он що...— промовив був я і прикусив язика.

— А скажіть-но мені,— спитав я Гагіна: діло між нами пішло на одвертість,— невже справді їй досі ніхто не подобався? В Петербурзі бачила ж вона молодиків?

— Отож вони їй і не подобалися зовсім. Ні, Асі потрібен герой, незвичайна людина — або мальовничий пастух десь у гірській ущелині. А втім, я забалакався з вами, затримав вас,— додав він, встаючи.

— Послухайте,— почав я,— ходімо до вас, мені додому не хочеться.

— А робота ваша?

Я нічого не відповів; Гагін добродушно усміхнувся, і ми вернулися в Л. Побачивши знайомий виноградник і білий будиночок на верху гори, я відчув якусь солодкість — саме солодкість в серці: неначе мені тихцем меду туди налили. Мені стало легко після оповідання Гагіна.

їх

Ася зустріла нас на самому порозі дому; я знов сподівався сміху, але вона вийшла до нас вся бліда, мовчазна, з опущеними очима.

— Ось він знов,— заговорив Гагін,— і, зауваж, сам захотів вернутися.

Ася запитливо подивилася на мене. Я в свою чергу простяг їй руку і цього разу міцно стиснув її холодні пальчики. Мені стало дуже жаль її; тепер я багато чого зрозумів у ній, що перше збивало мене з пантелику: її внутрішній неспокій, невміння поводитися, бажання похизуватися — все мені стало зрозуміле. Я заглянув у цю душу: таємний гніт давив її безнастанно, тривожно плуталося й билося недосвідчене самолюбство, але все єство її жадало правди. Я зрозумів, чому ця чудна дівчинка мене вабила; не самою тільки напівдикою красою, розлитою по всім її тонкім тілі, вабила вона мене: її душа мені подобалась.

Гагін почав порпатися в своїх малюнках; я запропонував Асі погуляти зо мною по винограднику. Вона одразу погодилася з веселою і майже покірною готовністю. Ми зійшли до половини гори і сіли на широку плиту.

— І вам не нудно було без нас? — почала Ася.

— А вам без мене було нудно? — спитав я. Ася глянула на мене збоку.

— Так,— відповіла вона.—Добре в горах?— одразу повела вона далі, — вони високі? Вищі від хмар? Розкажіть мені, що ви бачили. Ви розказували братові, але я нічого не чула.

— Вільно ж вам було виходити,— зауважив я.

— Я виходила... бо... Я тепер от не піду,— додала вона з довірливою ласкою в голосі,— ви сьогодні були сердиті.

— Я?

— Ви.

— Чому ж, зовсім ні...

— Не знаю, але ви були сердиті й пішли сердиті. Мені було дуже прикро, що ви так пішли, і я рада, що ви повернулися.

— І я радий, що повернувся,— промовив я. Ася повела плечима, як це часто роблять

діти, коли їм добре.

— О, я вмію відгадувати! — провадила вона далі,— бувало, я тільки по тому, як тато кашляв у другій кімнаті, пізнавала, чи задоволений він з мене, чи ні.

До того дня Ася ні разу не говорила мені про свого батька. Мене це вразило.

— Ви любили вашого батька? — промовив я і раптом, на велику досаду собі, відчув, що червонію.

Вона нічого не відповіла й почервоніла теж. Ми обоє замовкли. Вдалині по Рейну біг і димів пароплав. Ми почали дивитися на нього..

— Чого ж ви не розказуєте? — прошепотіла Ася.

— Чому ви сьогодні розсміялися, як тільки побачили мене? — спитав я.

— Сама не знаю. Інколи мені хочеться плакати, а я сміюся. Ви не повинні судити мене... по тому, що я роблю. Ах, до речі, що це за казка про Лорелею? Адже це її скелю видно звідси? Кажуть, вона перше всіх топила, а як покохала, сама кинулась у воду. Мені подобається ця казка. Фрау Луїзе мені всякі казки розповідає. У фрау Луїзе є чорний кіт з жовтими очима...

Ася підвела голову і струснула кучерями.

— Ах, мені добре,— промовила вона.

В цю мить долинули до нас уривчасті одноманітні звуки. Сотні голосів одночасно і з рівними проміжками повторювали молитовний спів: юрба богомольців тяглася внизу по дорозі з хрестами й корогвами...

— От би піти з ними,— сказала Ася, прислухаючись до вибухів голосів, що поволі затихали.

— Хіба ви такі побожні?

— Піти куди-небудь далеко, на молитву, на тяжкий подвиг,— вела вона далі.— А то дні йдуть, життя спливе, а що ми зробили?

— Ви честолюбні,— зауважив я,— ви хочете прожити недарма, слід по собі лишити.

— А хіба це неможливо?

"Неможливо",— мало не повторив я... Але я глянув у її ясні очі і тільки промовив:

— Спробуйте.

— Скажіть,— заговорила Ася по недовгій мовчанці, під час якої ніби тіні перебігли в неї по обличчю, що вже встигло збліднути,— вам дуже подобалася та дама... Ви пам'ятаєте, брат пив за її здоров'я в руїні, на другий день нашого знайомства? Я засміявся.

— Ваш брат жартував; мені жодна дама не подобалася; принаймні тепер жодна не подобається.

— А що вам подобається в жінках? — спитала Ася, закинувши голову з невинною цікавістю.

— Яке чудне запитання! — вигукнув я. Ася трохи зніяковіла.

— Я не повинна була ставити вам таке запитання, правда ж? Пробачте мені, я звикла казати все, що мені на думку спаде. Тим-то я й боюся говорити.

— Говоріть, бога ради, не бійтесь,-— підхопив я,— я такий радий, що ви, нарешті, перестаєте мене цуратися.

Ася опустила очі й засміялася тихим і легким сміхом; я не знав у неї такого сміху.

— Ну, розказуйте ж,— провадила вона далі, розгладжуючи поли своєї сукні і вкладаючи їх собі на ноги, неначе вона всідалася надовго,— розказуйте або прочитайте що-небудь, як, пам'ятаєте, ви нам читали з "Онєгіна"...

Вона раптом задумалася...

Де вітей тінь і хрест стоїть, Там матінка моя лежить! —

проказала вона стиха.

— У Пушкіна не так,— зауважив я.

— А я хотіла б бути Татьяною,— провадила вона так само задумливо. — Розповідайте,— підхопила вона жваво.

Але мені було не до оповідань. Я дивився на неї, всю облиту ясним сонячним променем, всю заспокоєну й лагідну. Все радісно сяяло довкола нас, внизу, над нами — небо, земля і води; навіть повітря, здавалося, було насичене блиском.

— Подивіться, як гарно!—сказав я, мимоволі знизивши голос.

— Так, гарно! — так само тихо відповіла вона, не дивлячись на мене. — Коли б ми з вами були птахи — як би ми знялися вгору, як би полинули... Так би і потонули у цій синяві... Але ми не птахи...

— А крила можуть у нас вирости,— одка-зав я.

— А то ж як?

— Поживіть — дізнаєтесь. Є почуття, які підіймають нас від землі. Не турбуйтесь, у вас будуть крила.

— А у вас були?

— Як вам сказати... Здається, досі я ще не літав.

Ася знов задумалася. Я злегка нахилився до

неї.

— Умієте ви вальсувати?—спитала вона раптом.

— Умію,— відповів я, трохи спантеличений.

— То ходімо, ходімо... Я попрошу брата заграти нам вальс... Ми уявимо, що ми літаємо, що в нас виросли крила.

Вона побігла до дому. Я побіг слідом за нею — і через кілька хвилин ми кружляли в тісній кімнаті під солодкі звуки Лайнера. Ася вальсувала прекрасно, з захопленням. Щось лагідне, жіноче проступило раптом крізь її по-дівочому

строгу постать. Довго потім рука моя відчувала дотик її ніжного стану, довго вчувався мені її прискорений, близький подих, довго ввижалися мені темні, непорушні, майже заплющені очі на блідому, але пожвавленому обличчі, різко обвіяному кучерями.

X

Весь цей день минув якнайкраще. Ми веселилися, як діти. Ася була дуже мила й проста. Гагін радів, дивлячись на неї. Я пішов пізно. В'їхавши на середину Рейну, я попросив перевізника пустити човен за водою. Старий підняв весла — і велична ріка понесла нас. Дивлячись довкола, слухаючи, згадуючи, я раптом відчув таємний неспокій на серці... звів очі до неба — але й у небі не було спокою: рясно всипане зорями, воно все ворушилося, рухалося, здригалося; я нахилився до ріки... але й там, і в цій темній, холодній глибині, теж коливалися, тремтіли зорі: тривожне пожвавлення мені вбачалося скрізь — і тривога зростала в мені самому. Я сперся ліктями на край човна... Шепіт вітру в моїх вухах, тихе дзюрчання води за кормою мене дратували, і свіжий подих хвилі не прохолоджував мене; соловей заспівав на березі і заразив мене солодкою отрутою своїх звуків. Сльози закипали в мене на очах, але то не були сльози безпредметного захвату. Що я почував, було не те невиразне, ще недавно зазнане відчуття всеосяжних бажань, коли душа ширшає, звучить, коли їй здається, що вона все розуміє і все любить... Ні! в мені зайнялася жадоба щастя. Я ще не смів назвати його

на ім'я,— але щастя, щастя до пересичення,— от чого хотів я, от за чим томився... А човен усе ніссся, і старий перевізник сидів і дрімав, нахилившись над веслами.

XI

Ідучи другого дня до Гагіних, я не питав себе, чи закоханий я в Асю; але я багато думав про неї, її доля мене цікавила, я радів з нашого несподіваного зближення. Я відчував, що тільки від учорашнього дня я пізнав її; доти вона цуралася мене. І от коли вона розкрилася, нарешті, передо мною, яким чарівним світлом засяяв її образ, який він був новий для мене, які таємні чари соромливо в ньому проступали...

Бадьоро йшов я знайомою дорогою, безнастанно поглядаючи на будиночок, що білів здаля; я не тільки про майбутнє — я про завтрашній день не думав, мені було дуже добре.

Ася почервоніла, коли я увійшов до кімнати; я помітив, що вона знов причепурилась, але вираз її обличчя не пасував до її вбрання: воно було сумне. А я прийшов такий веселий! Мені здалося навіть, що вона, за своїм звичаєм, зібралася була тікати, але перемогла себе — і лишилася. Гагін був у тому особливому стані художницького запалу й лютості, який, мов напад, раптом находить на дилетантів, коли вони уявляють, що їм пощастило, як вони висловлюються, "піймати природу за хвіст". Він стояв, весь розкуйовджений і вимазаний фарбами, перед натягненим полотном і, широко вимахуючи по ньому пензлем, майже люто кивнув мені головою, відсунувся, примружив очі і знов накинувся на свою картину. Я не хотів заважати йому і сів коло Асі. Повагом звернулися до мене її темні очі.

— Ви сьогодні не така, як учора,— зауважив я після марних спроб викликати усмішку на її устах.

— Ні, не така,— одказала вона неквапливим і глухим голосом.— Але це пусте. Я недобре спала, цілу ніч думала.

— Про що?

— Ах, я багато про що думала. Це в мене звичка з дитинства: ще з того часу, коли жила я з матінкою...

Вона через силу вимовила це слово і потім ще раз повторила:

— Коли я жила з матінкою... я думала, чому це ніхто не може знати, що з ним буде; а іноді й бачиш біду — та врятуватися не можна; і чому ніколи не можна сказати усієї правди?.. Потім я думала, що я нічого не знаю, що мені треба вчитися. Мене перевиховати треба, я дуже погано вихована. Я не вмію грати на фортепіано, не вмію малювати, я навіть шию погано. У мене немає ніяких здібностей, зо мною, мабуть, дуже нудно.

— Ви несправедливі до себе,— відказав я.— Ви багато читали, ви освічені, і з вашим розумом...

— А я розумна? — спитала вона з такою наївною цікавістю, що я мимоволі засміявся, але вона навіть не всміхнулася.— Брате, я розумна? — спитала вона Гагіна.

Він нічого не відповів їй і працював собі далі, безперестанку міняючи пензлі і високо підіймаючи руку.

— Я сама не знаю часом, що у мене в голові,— провадила Ася з тим самим задумливим виглядом.— Я іноді самої себе боюся, їй-богу.

Ах, я хотіла б... Чи правда, що жінкам не слід читати багато?

— Багато не треба, але...

— Скажіть мені, що я повинна читати? скажіть, що я повинна робити? Я все робитиму, що ви мені скажете,— додала вона, з невинною довірливістю звернувшись до мене.

Я не одразу знайшов, що сказати їй.

— Адже вам не буде нудно зо мною?

— Даруйте,— почав я.

— Ну, спасибі! — одказала Ася,— а я думала, що вам нудно буде.

І її маленька гаряча ручка міцно стиснула мою.

— Н.! — скрикнув в цю мить Гагін,— чи не темний цей фон?

Я підійшов до нього. Ася встала і вийшла.

XII

Вона повернулася через годину, зупинилася в дверях і підкликала мене рукою.

— Послухайте,— сказала вона,— коли б я вмерла, вам було б жаль мене?

— Що у вас за думки сьогодні! — вигукнув я.

— Я уявляю, що незабаром помру; мені іноді здається, що все навколо мене зо мною прощається. Померти краще, ніж жити так... Ах!

не дивіться так на мене; я справді не прикидаюсь. А то я вас знов боятимусь.

— Хіба ви мене боялися?

— Якщо я така чудна, я справді не винна,— одказала вона.— Бачите, я вже й сміятися не можу...

Вона лишилася сумною й заклопотаною до

самого вечора. Щось діялося в ній, чого я не розумів, її погляд часто зупинявся на мені; серце моє тихо стискалося під цим загадковим поглядом. Вона здавалася спокійною — а мені, дивлячись на неї, весь час хотілося сказати їй, щоб вона не хвилювалась. Я милувався нею, я знаходив зворушливу красу в її зблідлих рисах, в її нерішучих, уповільнених рухах — а їй чомусь уявлялося, що я не в настрої.

— Послухайте,— сказала вона мені незадовго до прощання,— мене мучить думка, що ви мене вважаєте легковажною... Ви відтепер завжди вірте тому, що я вам казатиму, тільки й ви будьте зо мною одверті; а я вам завжди казатиму правду, слово честі...

Це "слово честі" знов примусило мене засміятися.

— Ах, не смійтеся,— промовила вона жваво,— а то я вам скажу сьогодні те, що ви мені сказали вчора: "Чого ви смієтесь?" — і, помовчавши трохи, вона додала:—Пам'ятаєте, ви вчора говорили про крила?.. Крила в мене виросли, та летіти нікуди.

— Даруйте,— промовив я,— перед вами всі шляхи відкриті...

Ася подивилась мені просто й пильно в вічі.

— Ви сьогодні поганої думки про мене,— сказала вона, нахмуривши брови.

— Я? поганої думки? про вас!..

— Чого це ви наче в воду опущені,— перебив мене Гагін,— хочете, я, як учора, заграю вам вальс?

— Ні, ні,— одказала Ася і стиснула руки,— сьогодні нізащо!

— Я тебе не силую, заспокойся...

— Нізащо,— повторила вона, бліднучи.

"Невже вона мене кохає?" — думав я, підходячи до Рейну, що швидко котив темні хвилі.

XIII

"Невже вона мене кохає?" — питав я себе другого дня, щойно прокинувшись. Я не хотів заглядати в самого себе. Я почував, що її образ, образ "дівчини з удаваним сміхом", запав мені в душу і що я його не скоро позбудуся. Я пішов у Л. і лишився там на цілий день; але Асю бачив тільки мигцем. Вона нездужала: їй голова боліла. Вона зійшла вниз на хвилинку, з пов'язаним лобом, бліда, худенька, з майже заплющеними очима; мляво усміхнулась, сказала:

— Це мине, це пусте; все мине, правда ж?— і вийшла.

Мені стало нудно і якось сумно-пусто; проте я довго не хотів іти додому і вернувся пізно, не побачивши її більше.

Ранок другого дня минув у якомусь півсні свідомості. Я хотів узятися до роботи — не міг; хотів нічого не робити і не думати... і це не вийшло. Я блукав по місту; вертався додому, виходив знову.

— Чи не ви пан Н.?—почувся раптом за мною дитячий голос. Я озирнувся; переді мною стояв хлопчик.— Це вам від фрейлейн Annette,— додав він, подаючи мені записку.

Я розгорнув її — і пізнав неправильний і швидкий Асин почерк. "Мені неодмінно треба вас бачити,— писала мені вона,— приходьте сьогодні о четвертій годині до кам'яної каплиці на дорозі біля руїни. Я зробила сьогодні велику необережність... Прийдіть, бога ради, ви про все довідаєтеся... Скажіть посланцеві: так".

— Буде відповідь? — спитав мене хлопчик.

— Скажи, що так,— відповів я. Хлопчик побіг.

XIV

Я прийшов до себе в кімнату, сів і задумався. Серце в мені дуже билося. Кілька разів перечитав я Асину записку. Я подивився на годинник: і дванадцятої ще не було.

Двері одчинилися — увійшов Гагін.

Обличчя його було похмуре. Він схопив мене за руку і міцно стиснув її. Він, здавалося, був дуже схвильований.

— Що з вами? — спитав я.

Гагін узяв стілець і сів проти мене.

— Три дні тому,— почав він з силуваною усмішкою і затинаючись,— я здивував вас своїм оповіданням; сьогодні здивую ще більше. З іншим я, напевно, не зважився б... так просто... Але ви благородна людина, ви мені друг, правда ж? Слухайте, моя сестра, Ася, у вас закохана.

Я весь здригнувся й підвівся...

— Ваша сестра, кажете ви...

— Так, так,— перебив мене Гагін.— Я вам кажу, вона божевільна і мене з ума зведе. Але, на щастя, вона не вміє говорити неправди і довіряє мені. Ах, що за душа в цієї дівчинки... але вона себе занапастить, неодмінно.

— Та ви помиляєтесь,— почав я.

— Ні, не помиляюся. Вчора, ви знаєте, вона майже цілий день пролежала, нічого не їла, а втім, не скаржилася... Вона ніколи не скаржиться. Я не турбувався, хоча надвечір у неї зробив-

ся невеликий жар. Сьогодні, о другій годині ночі, мене збудила наша хазяйка: "Ідіть,— каже,— до вашої сестри, їй чомусь недобре". Я побіг до Асі і побачив її нероздягнену, у пропасниці, в сльозах; голова в неї палала, зуби цокотіли. "Що тобі? — спитав я,— ти нездужаєш?" Вона кинулась мені на шию й почала благати мене виїхати з нею звідси якомога швидше, коли я хочу, щоб вона лишилася жива... Я нічого не розумію, намагаюся її заспокоїти... Вона починає ще дужче ридати... і раптом крізь ті ридання почув я... Ну, словом, я почув, що вона вас кохає. Запевняю вас, ми з вами, розсудливі люди, і уявити собі не можемо, як вона глибоко почуває і з якою неймовірною силою виявляються в ній ці почуття; це находить на неї так само несподівано і так само непереборно, як гроза. Ви дуже мила людина,— провадив далі Гагін,— але чого вона вас так покохала — цього я, признатися, не розумію. Вона каже, що прив'язалася до вас з першого погляду. Того

вона й плакала кілька днів тому, коли запевняла мене, що, крім мене, нікого любити не хоче. Вона уявляє, що ви її зневажаєте, що ви, мабуть, знаєте, хто вона; вона питала мене, чи не розказав я вам її історію,— я, певна річ, сказав, що ні; але чутливість її — просто страшна. Вона бажає одного: виїхати, виїхати зараз же. Я просидів з нею до ранку; вона взяла з мене слово, що нас завтра ж тут не буде>— і аж тоді вона заснула. Я подумав, подумав і зважився — поговорити з вами. По-моєму, Ася добре каже: найкраще — виїхати нам обом звідси. І я сьогодні ж одвіз би її, коли б не спала мені на розум думка, яка мене зупинила. Може... хто знає? — вам сестра моя подобається? Коли так, з якої речі я буду її відвозити? От я і зважився, відкинувши геть усякий сором... До того ж я сам дещо помітив... Я зважився... довідатися від вас...— Бідний Гагін зніяковів.— Вибачте мені, будь ласка,— додав він,— я не звик до таких прикрих пригод.

Я взяв його за руку.

— Ви хочете знати,— промовив я твердим голосом,— чи подобається мені ваша сестра? Так, вона мені подобається.

Гагін глянув на мене.

— Але,— промовив він, затинаючись,— адже ви не одружитеся з нею?

— Як ви хочете, щоб я відповів на таке запитання? Поміркуйте самі, чи можу я тепер...

— Знаю, знаю,— перебив мене Гагін.—Я не маю ніякого права вимагати од вас відповіді, і запитання моє — верх непристойності... Але що скажете робити? З вогнем жартувати не можна. Ви не знаєте Асі; вона може занедужати, утекти, побачення вам призначити... Інша уміла б усе потаїти і виждати — але не вона. З нею це вперше,— от що зле!

Коли б ви бачили, як вона сьогодні ридала біля моїх ніг, ви б зрозуміли мої побоювання.

Я задумався. Слова Гагіна: "побачення вам призначити" кольнули мене в серце. Мені здалося ганебним не відповідати одвертістю на його чесну одвертість.

— Так,— сказав я нарешті,— ви правду кажете. Годину тому я дістав од вашої сестри записку. Ось вона.

Гагін узяв записку, швидко перебіг її і впустив руки на коліна. Вираз здивування на

його обличчі був дуже смішний, але мені було не до сміху.

— Ви, повторюю, благородна людина,— промовив він,— але що ж тепер робити? Як? вона сама хоче виїхати, і пише до вас, і дорікає собі за необережність... і коли це вона встигла написати? Чого ж вона хоче од вас?

Я заспокоїв його, і ми почали розмовляти спокійно, по можливості, про те, що нам слід було зробити.

Ось на чому ми зупинились нарешті: щоб запобігти лихові, я повинен був іти на побачення і чесно порозумітися з Асею; Гагін зобов'язався сидіти дома і знаку не подати, що він знає про її записку; а ввечері ми вирішили зійтися знов.

—: Я твердо надіюся на вас,— сказав Гагін і стиснув мені руку,— пожалійте і її, і мене. А виїжджаємо ми все ж таки завтра,— додав він, встаючи,— бо ж ви з Асею не одружитесь.

— Дайте мені строку до вечора,— відказав я.

— Будь ласка, але ви не одружитесь.

Він пішов, а я кинувся на диван і заплющив очі. Голова мені паморочилася: надто багато вражень в неї налинуло одразу. Досада мене брала на одвертість Гагіна; досада брала на Асю, її кохання мене і тішило, і бентежило. Я не міг зрозуміти, що примусило її все розповісти братові; неминучість швидкого, майже моментального вирішення мучила мене...

"Одружитися з сімнадцятилітньою дівчинкою, з її вдачею, як це можна!" — сказав я, встаючи.

В умовлену годину переправився я через Рейн, і перший, хто зустрів мене на протилежному березі, був той самий хлопчик, що приходив до мене вранці. Він, як видно, чекав на мене.

— Від фрейлейн Annette,— сказав він пошепки і подав мені другу записку.

Ася повідомляла мене про зміну місця нашого побачення. Я мав прийти через півтори години не до каплиці, а в дім фрау Луїзе, постукатися внизу і увійти на третій поверх.

— Знов: так? — спитав мене хлопчик.

— Так,— повторив я і пішов берегом Рейну. Повернутися додому було ніколи, я не хотів

блукати по вулицях. За міським муром був маленький сад з покрівлею для кеглів і столами для любителів пива. Я увійшов туди. Кілька вже літніх німців грали у кеглі; з гуркотом котилися дерев'яні кулі, зрідка чути було схвальні вигуки. Гарненька служниця з заплаканими очима принесла мені кухоль пива; я глянув в її обличчя. Вона швидко відвернулася і відійшла геть.

— Так, так,— промовив товстий і червонощокий громадянин, що сидів поблизу,— Ганхен наша сьогодні дуже засмучена: жених її пішов у солдати.

Я подивився на неї: вона притислася в куточок і підперла рукою щоку; сльози капали одна по одній по її пальцях. Хтось попросив пива; вона принесла йому кухоль і знов вернулася на своє місце. її горе вплинуло на мене; я почав думати про майбутнє побачення, але мої думки були заклопотані, невеселі думки. Не з легким серцем ішов я на це побачення, не віддаватися радощам взаємного кохання мав я; я мав дотримати даного слова, виконати трудний обов'язок. "З нею жартувати не можна" — ці слова Гагіна, як стріли, вп'ялися мені в душу. А ще три дні тому в цьому човні, що його несли хвилі, чи не томився я від жадоби щастя? Воно стало можливе — і я вагався, я відхиляв, я мусив відхилити його геть... Його несподіваність мене бентежила. Сама Ася, з її вогненною головою, з її минулим, з її вихованням, це привабливе, але чудне створіння — признаюся, вона мене лякала. Довго боролися в мені почуття. Призначена година наближалася. "Я не можу з нею одружитися,— вирішив я нарешті,— вона не дізнається, що і я покохав її".

Я встав — і, поклавши талер в руку бідної Ганхен (вона навіть не подякувала мені), попрямував до дому фрау Луїзе. Вечірні тіні вже розливалися в повітрі, і вузька смуга неба над темною вулицею червоніла відблиском зорі. Я стиха стукнув у двері; вони ту ж мить одчинились. Я переступив поріг і опинився в цілковитій темряві.

— Сюди,— почувся голос старої жінки.— Вас ждуть.

Я ступив разів зо два навпомацки, чиясь кощава рука взяла мою руку.

— Це ви, фрау Луїзе? — спитав я.

— Я,— віповів мені той самий голос,— я, мій прекрасний юначе.

Стара повела мене знов угору стрімкими сходами і зупинилася на площадці третього поверху. При слабкому світлі, що падало з малесенького віконця, я побачив зморшкувате обличчя вдови бургомістра. Нудотно-лукава усмішка

розтягала її запалі губи, мружила тьмяні очиці. Вона показала мені на маленькі двері. Судорожним рухом руки відчинив я їх і зачинив за собою.

XVI

У невеличкій кімнатці, куди я увійшов, було досить темно, і я не одразу побачив Асю. Закутана в довгу шаль, вона сиділа на стільці біля вікна, відвернувши і майже сховавши голову, як наполохана пташка. Вона дихала швидко і вся тремтіла. Мені стало невимовно жаль її. Я підійшов до неї. Вона ще більше одвернула голову..

— Анно Миколаївно,— сказав я.

Вона раптом вся випросталась, хотіла глянути на мене — і не могла. Я схопив її руку, вона була холодна і лежала як мертва на моїй долоні.

— Я бажала...— почала Ася, намагаючись усміхнутися, але її бліді губи не слухали її,— я хотіла... Ні, не можу,— промовила вона і змовкла. Справді, голос її переривався на кожному слові.

Я сів біля неї.

— Анно Миколаївно,— повторив я і теж не міг нічого додати.

Настала мовчанка. Я все держав її руку і дивився на неї. Вона, як перше, все кулилася, дихала через силу і тихенько покусувала нижню губу, щоб не заплакати, щоб утримати сльози, які набігали їй на очі... Я дивився на неї: було щось зворушливо-безпомічне в її боязкій непорушності, неначе вона з утоми ледве дісталася до стільця та так і впала на нього. Серце в мені розтало...

— Асю,— сказав я ледве чутно...

Вона поволі звела на мене свої очі... О погляд жінки, що покохала,— хто тебе опише? Вони благали, ці очі, вони довірялись, питали, віддавалися... Я не міг опиратися їх чарам. Тонкий вогонь перебіг по мені палючими голками; я нахилився і припав до її руки...

Почувся трепетний звук, схожий на уривчасте зітхання, і я відчув на моєму волоссі доторк кволої руки, що тремтіла як лист. Я підвів голову і побачив її обличчя. Як воно раптом змінилося! Вираз страху зник з нього, погляд одійшов кудись далеко і вабив мене за собою, уста злегка розкрилися, лоб зблід, як мармур, і кучері відсунулися назад, неначе вітер їх одкинув. Я забув усе, я потягнув її до себе — покірно скорилася її рука, все її тіло потяглося вслід за рукою, шаль покотилася з пліч, і голова її тихо лягла на мої груди, лягла під мої гарячі уста...

— Ваша...— прошепотіла вона ледве чутно. Уже руки мої обвивалися круг її стану... Але

раптом спогад про Гагіна, як блискавка, мене освітив.

— Що ми робимо! — скрикнув я і конвульсійно відсунувся назад...— Ваш брат... адже він все знає... Він знає, що я бачуся з вами.

Ася опустилася на стілець.

— Так,— провадив я далі, встаючи й відходячи в другий куток кімнати.— Ваш брат все знає... Я повинен був йому все сказати...

— Повинні? — промовила вона невиразно. Вона, як видно, не могла ще опам'ятатися і погано мене розуміла.

— Так, так,— повторив я з якоюсь жорстокістю,— і в цьому тільки ви винні, тільки ви.

Навіщо ви самі виказали вашу таємницю? Хто примушував вас усе розповісти вашому братові? Він сьогодні був сам у мене і переказав мені вашу розмову з ним.— Я старався не дивитися на Лею і ходив великими кроками по кімнаті.— Тепер все пропало, все, все.

Ася підвелася була зі стільця.

— Лишіться,— скрикнув я,— лишіться, прошу вас. Ви маєте діло з чесною людиною,— так, з чесною людиною! Але, бога ради, що схвилювало вас? Хіба ви помітили в мені якусь зміну? Я не міг таїтися перед вашим братом, коли він прийшов сьогодні до мене.

"Що я таке кажу?" — міркував я собі, і думка, що я неморальний дурисвіт, що Гагін знає про наше побачення, що все спотворено, виявлено, так і дзвеніла у мене в голові.

— Я не кликала брата,— почувся зляканий шепіт Асі,— він прийшов сам.

— Подивіться ж, що ви наробили,— казав я далі.— Тепер ви хочете виїхати...

— Так, я повинна виїхати,— так само тихо промовила вона,— я й попросила вас сюди для того тільки, щоб попрощатися з вами.

— І ви думаєте,— відказав я,— мені буде легко з вами розлучитися?

— Але навіщо ж ви сказали братові? — із здивуванням повторила Ася.

— Я вам кажу — я не міг зробити інакше. Якби ви самі не викрили себе...

— Я зачинилася в своїй кімнаті,— відказала вона простодушно,— я не знала, що в моєї хазяйки був другий ключ...

Це невинне вибачення в її устах у таку хвилину мене тоді мало не розсердило... а тепер я

без зворушення не можу його згадати. Бідна, чесна, щира дитина!

— І от тепер усьому край! — почав я знов.— Усьому. Тепер нам треба розлучитися.— Я крадькома глянув на Асю... обличчя її швидко червоніло. їй, я це почував, і соромно робилося, і страшно. Я сам ходив і говорив як у пропасниці.— Ви не дали розвинутися почуттю, яке починало вистигати, ви самі розірвали наш зв'язок, ви не мали до мене довіри, ви сумнівалися в мені...

Поки я говорив, Ася чимраз більше й більше нахилялася вперед — і раптом упала на коліна, зронила голову на руки й заридала. Я підбіг до неї, пробував підняти її, але вона мені не корилася. Я не зношу жіночих сліз: коли бачу їх, я розгублююсь вмить.

— Анно Миколаївно, Асю,— повторював я,— будь ласка, благаю вас, бога ради, перестаньте...— Я знову взяв її за руку...

Але, на величезний мій подив, вона раптом схопилася, швидко, як блискавка, кинулася до дверей і зникла.

Коли через кілька хвилин фрау Луїзе увійшла до кімнати, я все ще стояв на самій середині її, таки справді наче громом вражений. Я не розумів, як могло це побачення так швидко, так безглуздо скінчитися — скінчитися, коли я й сотої частини не сказав того, що хотів, що мусив сказати, коли я ще сам не знав, чим воно могло кінчитися...

— Фрейлейн пішла? — спитала мене фрау Луїзе, підвівши свої жовті брови до самої накладки.

Я подивився на неї як дурень —— і вийшов.

Я вибрався з міста й подався просто в поле. Досада, досада люта, мене гризла... Я засипав себе докорами. Як я міг не зрозуміти причини, що примусила Асю перемінити місце нашого побачення, як не оцінити, чого їй варто було прийти до цієї старої, як я не втримав її! На самоті з нею, в тій глухій, ледве освітленій кімнаті, у мене вистачило сили, вистачило одваги відштовхнути її од себе, навіть докоряти їй... А тепер її образ мене переслідував, я просив у неї пробачення; спогади про це бліде обличчя, про ці вологі й боязкі очі, про розвите волосся на нахиленій шиї, про легкий дотик її голови до моїх грудей пекли мене. "Ваша..." — чувся мені її шепіт. "Я зробив по совісті",— запевняв я себе... Неправда! Хіба я справді хотів такого кінця? Хіба я можу з нею розлучитися? Хіба я можу втратити її? "Божевільний! божевільний!" — повторював я люто...

Тим часом ніч надходила. Широкими кроками попрямував я до дому, де жила Ася.

XVIII

Гагін вийшов мені назустріч.

— Бачили ви сестру? — закричав він мені ще здаля.

— Хіба її нема дома? — спитав я.

— Нема.

— Вона не поверталася?

— Ні. Я винен,— казав далі Гагін,— не міг утерпіти: всупереч нашій умові ходив до каплиці; там її не було; отже, вона не приходила?

— Вона не була коло каплиці.

— І ви її не бачили?

Я мусив признатися, що я її бачив.

— Де?

— У фрау Луїзе. Я розлучився з нею годину тому,— додав я,— я був певен, що вона додому повернулася.

— Підождемо,— сказав Гагін.

Ми увійшли в дім і сіли один коло одного. Ми мовчали. Нам дуже ніяково було обом. Ми безперестанку оглядалися, позирали на двері, прислухалися. Нарешті, Гагін встав.

— Це вже не знати що! — вигукнув він,— у мене серце не на місці. Вона мене з світу зведе, їй-богу... ходімо шукати її.

Ми вийшли. Надворі вже зовсім споночіло.

— Про що ж ви з нею говорили? — спитав мене Гагін, насуваючи капелюх на очі.

— Я бачився з нею всього хвилин з п'ять,— відповів я,— я говорив з нею, як було умовлено.

— Знаєте що? — відказав він, — краще нам розійтися; так ми швидше на неї натрапити можемо. В усякому разі приходьте сюди через годину.

XIX

Я проворно зійшов з виноградинка і кинувся в місто. Швидко обійшов я всі вулиці, заглянув скрізь, навіть у вікна фрау Луїзе, вернувся до Рейну і побіг берегом... Зрідка зустрічалися мені жіночі постаті; але Асі ніде не було видно. Уже не досада мене гризла — таємний страх мучив мене, і не тільки страх я почував... ні, я почував каяття, жаль найпекучіший, любов — так! — найніжнішу любов. Я ламав руки, я кликав Асю посеред нічної темряви, що насувалася, спочатку стиха, потім чимраз голосніше й голосніше; я повторював сто разів, що я її люблю,

я клявся ніколи з нею не розлучатися; я оддав би все на світі, щоб знов держати її холодну руку, знов чути її тихий голос, знов бачити її перед собою... Вона була така близька, вона прийшла до мене з цілковитою рішучістю, у цілковитій невинності серця й почуттів, вона принесла мені свою незайману молодість... і я не пригорнув її до своїх грудей, я позбавив себе щастя побачити, як її миле обличчя розцвіло б радістю і тишею захвату... Ця думка доводила мене до божевілля.

"Куди могла вона піти, що вбна собі зробила?"—вигукував я в тузі безсилого розпачу... Щось біле майнуло раптом на самому березі ріки. Я знав те місце: там, над могилою людини, що втопилася років з сімдесят тому, стояв до половини врослий у землю кам'яний хрест з старовинним написом. Серце в мені завмерло... Я підбіг до хреста: біла постать зникла. Я крикнув: "Асю!" Дикий голос злякав мене самого, але ніхто не озвався...

Я вирішив піти дізнатися, чи не знайшов її Гдгін.

XX

Швидко беручись угору по стежці виноградника, я побачив світло в Асиній кімнаті. Це мене трохи заспокоїло.

Я підійшов до дому; двері внизу були зачинені; я постукав. Неосвітлене віконце на першому поверсі обережно відчинилося, і показалася голова Гагіна.

— Знайшли? — спитав я його.

— Вона вернулася,— відповів він мені пошепки,— вона в своїй кімнаті і роздягається. Все гаразд.

— Слава богу! — вигукнув я з невимовним поривом радості,— слава богу! тепер усе чудово. Але ви знаєте, ми повинні ще переговорити.

— Іншим часом,— відказав він, тихо потягши до себе раму,— іншим часом, а тепер прощайте.

— До завтра,— промовив я,— завтра все буде вирішено.

— Прощайте,— повторив Гагін. Вікно зачинилося.

Я мало не постукав був у вікно. Я хотів тоді ж сказати Гагіну, що я прошу руки його сестри. Але таке сватання в таку пору... "До завтра,— подумав я,— завтра я буду щасливий..."

Завтра я буду щасливий! Щастя не має завтрашнього дня; воно не має і вчорашнього; воно не пам'ятає минулого, не думає про майбутнє; у нього є теперішнє, і то не день — а мить.

Я не пам'ятаю, як дійшов я до З. Не ноги мене несли, не човен мене віз: мене підіймали якісь широкі, дужі крила. Я пройшов повз кущ, де співав соловей; я зупинився і довго слухав: мені здавалося, він співав моє кохання і моє щастя.

XXI

Коли другого дня вранці я підходив до знайомого будиночка, мене вразила одна обставина: всі вікна в ньому були відчинені, і двері теж були відчинені; якісь папірці валялися перед порогом; служниця з мітлою показалася за дверима.

Я наблизився до неї...

— Виїхали! — буркнула вона, перше ніж я встиг спитати її: чи дома Гагін?

— Виїхали?..— повторив я.— Як виїхали? Куди?

— Виїхали сьогодні вранці, о шостій годині, і не сказали куди. Чекайте, адже ви, здається, пан Н.?

— Я пан Н.

— Вам є лист у хазяйки.— Служниця пішла нагору і повернулася з листом.— Ось, будь ласка.

— Та не може бути... Як же це так?..— почав було я.

Служниця тупо подивилася на мене і заходилася замітати.

Я розгорнув листа. До мене писав Гагін; від Асі не було й рядка. Він почав з того, що просив не гніватися на нього за несподіваний від'їзд;

він був певний, що, добре обміркувавши, я схвалю його рішення. Він не знаходив іншого виходу з становища, яке могло стати тяжким і небезпечним. "Вчора ввечері,— писав він,— поки ми обидва мовчки дожидали Асю, я переконався остаточно, що розлука конче потрібна. Є забобони, які я поважаю; я розумію, що вам не можна одружитися з Асею. Вона мені все сказала; для її спокою я повинен був здатися на її повторені, невідступні просьби". В кінці листа він висловлював жаль з приводу того, що наше знайомство так швидко припинилося, бажав мені щастя, приязно стискав мені руку і благав мене не старатися їх розшукувати.

"Які забобони? — скрикнув я, начебто він міг мене чути,— що за дурниці! Хто дав право відібрати її в мене..." Я схопився за голову...

Служниця почала голосно кликати хазяйку: її переляк примусив мене опам'ятатися. Одна думка в мені зайнялася: знайти їх, знайти, хоч би там що. Прийняти цей удар, примиритися з таким кінцем було неможливо. Я дізнався у хазяйки, що вони о шостій годині ранку сіли на пароплав і попливли вниз по Рейну. Я подався в контору: там мені сказали, що вони взяли квитки до Кельна. Я пішов додому, щоб зараз спакуватися і попливти услід за ними. Мені довелося йти повз фрау Луїзе... Раптом я чую: мене кличе хтось. Я підвів голову і побачив у вікні тієї самої кімнати, де я напередодні бачився з Асею, вдову бургомістра. Вона усміхалася своєю огидною усмішкою і кликала мене. Я одвернувся і пройшов був мимо; але вона мені крикнула вслід, що в неї є щось для мене. Ці слова мене зупинили, і я увійшов у її дім. Як переказати мої почуття, коли я побачив знов цю кімнатку...

— Власне,— почала стара, показуючи мені маленьку записку,— я повинна була б дати вам це тільки в тому разі, якби ви зайшли до мене самі, але ви такий прекрасний юнак. Візьміть.

Я взяв записку.

На малесенькому клаптику паперу стояли такі слова, поквапливо накреслені олівцем:

"Прощайте, ми не побачимося більше. Не з гордості я виїжджаю — ні, мені не можна інакше. Вчора, коли я плакала перед вами, якби ви мені сказали одне слово, одне тільки слово — я б лишилася. Ви його не сказали. Видно, так краще... Прощайте назавжди!"

Одне слово... О, я божевільний! Це слово... я з слізьми повторював його напередодні, я кидав його на вітер, я твердив його серед спустілих полів... але я не сказав його їй, я не сказав

їй, що я люблю її... Та я й не міг вимовити тоді це слово. Коли я зустрівся з нею в тій фатальній кімнаті, в мені ще не було виразної свідомості мого кохання; вона не прокинулась навіть тоді, коли я сидів з Асиним братом у безглуздому і тяжкому мовчанні... вона спалахнула з невгамовною силою аж через кілька хвилин, коли, переляканий можливістю нещастя, я почав шукати і кликати її... але вже тоді було пізно. "Та це неможливо!" — скажуть мені; не знаю, чи можливо це,— знаю, що це правда. Ася б не поїхала, якби в ній була хоч тінь кокетства і якби її становище не було фальшиве. Вона не могла знести того, що всяка інша знесла б; я цього не зрозумів. Недобрий мій геній зупинив освідчення на устах моїх при останньому побаченні з Гагіним перед потемнілим вікном, і остання нитка, за яку я ще міг ухопитися, випорснула з рук моїх.

Того ж дня повернувся я із спакованим чемоданом до міста Л. і поплив у Кельн. Пам'ятаю, пароплав уже відчалював, і я в думці прощався з цими вулицями, з усіма цими місцями, які я вже ніколи не повинен був забути,— я побачив Ганхен. Вона сиділа коло берега, на лаві. Обличчя її було бліде, але не сумне; молодий гарний хлопець стояв поруч неї і, сміючись, розказував їй щось; а на другому боці Рейну маленька моя мадонна так само сумно, як завжди, виглядала з темної зелені старого ясена.

XXII

У Кельні я напав на слід Гагіних; я дізнався, що вони поїхали в Лондон; я пустився вслід за ними; але в Лондоні всі мої розшуки були марні.

Я довго не хотів угамуватися, довго упирався, але я мусив відмовитися, нарешті, від надії наздогнати їх.

І я не побачив їх більше — я не побачив Асі. Глухі чутки доходили до мене про нього, але вона назавжди для мене зникла. Я навіть не знаю, чи жива вона. Одного разу, через кілька років після того, я мигцем побачив за кордоном, у вагоні залізниці, жінку, обличчя якої яскраво нагадало мені незабутні риси... але я, мабуть, був обманутий випадковою схожістю. Ася лишилася в моїй пам'яті тою самою дівчинкою, якою я знав її в найкращий час мого життя, якою я її бачив востаннє, схиленою на спинку низького дерев'яного стільця.

А втім, я повинен признатися, що я не дуже довго сумував за нею; я навіть гадаю, що доля добре розпорядилася, не з'єднавши мене з Асею; я втішав себе думкою, що я, напевне, не був би щасливий з такою дружиною. Я був тоді молодий — і майбутнє, це коротке, швидке майбутнє, здавалося мені нескінченним. Хіба не може повторитися те, що було, думав я, і ще ліпше, ще прекрасніше?.. Я знав інших жінок, але почуття, яке збудила в мені Ася, те жагуче, ніжне, глибоке почуття, вже не повторилося. Ні! жодні очі не заступили мені тих, колись з коханням звернених на мене очей, ні на чиє серце, пригорнене до моїх грудей, не відповідало моє серце таким радісним і солодким завмиранням! Засуджений на самотність безродинного бурлаки, доживаю я нудні роки; але я зберігаю, як святощі, її записочки і висохлу квітку герані, ту саму квітку, яку вона мені колись кинула з вікна. Вона досі ще злегка пахне, а рука, що дала

мені її, та рука, яку мені тільки раз довелося притулити до уст моїх, може, давно вже тліє в могилі... І я сам — що сталося зо мною? Що лишилося від мене, від тих блаженних і тривожних днів, від тих крилатих надій і поривань? Так легкий випар нікчемної травки переживає всі радощі і всі болі людини — переживає саму людину.